

Романова І. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

МОТИВ ВІЙНИ В ПОВІСТІ ОЛЕКСАНДРА МИХЕДА «КОТИК, ПІВНИК, ШАФКА» ТА П'ЄСИ ВОЛОДИМИРА РАФЄЄНКА «МОБІЛЬНІ ХВИЛІ БУТТЯ, АБО VERBUM CARO FACTUM EST»

Анотація. Статтю присвячено дослідженню мотиву війни у двох творах сучасної української літератури – повісті О. Михеда «Котик, Півник, Шафка» та п'єси В. Рафеєнка «Мобільні хвилі буття, або Verbum caro factum est». Для обох авторів російсько-українська війна 2022 року виявилася імпульсом до її художнього осмислення. Помічено, що і в повісті, і у п'єсі наявні автобіографічні елементи (в О. Михеда – історія про знищення власного дому, у В. Рафеєнка – розлука з батьками, що залишилися в окупованому Донецьку, перебування впродовж кількох тижнів на окупованій території, свідомий перехід письменника на українську мову).

І в повісті, і у п'єсі автори відобразили Київщину в період окупації російськими військами. Художня логіка обох творів підкреслює зв'язок між російсько-українською війною 2022 року та подіями 2014 року на Донбасі. Донбас як кривава рана на тілі України набуває особливого прочитання під час вторгнення ворогів 2022 року.

Утрата власного дому – це перспектива тих, хто потрапляє у вир війни. Руїнування світу людини багато в чому розпочинається зі знищення оселі. У повісті О. Михеда мотив бездомності окреслений через флешбеки Лізи – семирічної дівчинки, яка під час Другої світової війни втратила через обстріли й пожежу як будинок, так і батьків. Цей трагічний досвід розкриває травму дитини, спровоковану війною. Смерть як атрибут розрваного світу постає містично-персоніфіковано й увиразнюється через метафору жорстокого сінокосу.

Буття під час війни посилює потребу у спілкуванні. У повісті О. Михеда це налагодження особливого контакту між бабусяю та онукою, що ґрунтується на засадах емпатії та довіри. У п'єсі В. Рафеєнка для Васі Цвіта спілкування з померлим дідом – це апеляція до морального авторитета, це відчуття провини, що за життя між ними існувала дистанція.

Помічено, що у В. Рафеєнка осмислення війни набуває виразних філософських рис: ідеться і про феномен свободи, і про ревізію російської культури в умовах агресії. Простежено безпосередню кореляцію між імперськими наративами російської культури та агресією окупантів.

Зауважено, що в обох творах війна – складна межова ситуація, що виступає поштовхом до внутрішньої трансформації людини. Змінені й загартовані, люди наближають Перемогу України.

Ключові слова: війна, автобіографічні елементи, мотив дому, смерть, травма війни, комунікація, ревізія російської культури, вітаїстичний складник.

Постановка проблеми. Війна – це одна з найскладніших межових ситуацій, яку доводиться переживати людині. Такий

досвід часто супроводжується дезорієнтацією, болем, нестабільним психоемоційним станом того, хто закинений у такий дисгармонійний простір. Щоб вижити фізично та ментально, людина наділена певними захисними механізмами, що допомагають їй вистояти у найбільш критичних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Написані 2022 року, «Котик, Півник, Шафка» О. Михеда та «Мобільні хвилі буття, або Verbum caro factum est» В. Рафеєнка поки залишаються мало дослідженими. Так, О. Павлова щодо повісті О. Михеда наголошує на важливості появи цього твору: «...це один зі зразків перших текстів, сильних текстів, про нову українську реальність – про нашу повномасштабну війну, про те, що змінило всі наші життя» [1]. Б. Романцова акцентує увагу на образах-символах повісті, що в умовах війни набувають важливого значення: «Сашко Михед написав поетичну, ніжну і водночас болісну історію. Знайомі всім нам герої, реальні символи цієї війни, стикаються віч-на-віч із ворогами й принагідно дають їм відсіч: вчасно б'ють дверцятами, дбайливо ховають своїх улюблених людей, повстають буквально з попелу. Все живе об'єднується заради спільної мети – вціліти у хаосі війни. Котик, Півник, Шафка, бабуся, онука тримаються, насамперед одне за одного. Як усі ми сьогодні» [2]. В анотації до п'єси В. Рафеєнка маємо міркування про те, що це «...спроба осмислити за допомогою літератури власний травматичний досвід російсько-української війни» [3, с. 2]. Хоч на цей час маємо поодинокі інтерпретації як повісті, так п'єси, вважаємо за доцільне розпочати наукове осмислення обох цих творів.

Мета статті – дослідити особливості художнього втілення мотиву війни у двох творах сучасної української літератури – повісті О. Михеда «Котик, Півник, Шафка» та п'єси В. Рафеєнка «Мобільні хвилі буття, або Verbum caro factum est».

Виклад основного матеріалу. Для обох авторів повномасштабне вторгнення росіян в Україну 24 лютого 2022 року виявилася імпульсом до його художнього осмислення. Багато в чому це не тільки реакція митців слова, але й пересічних людей, що глибоко переживають ситуацію втрати безпечності власного простору. Зауважимо, що і в повісті, і у п'єсі простежуємо автобіографічні елементи. Так, у творі О. Михеда фізичне сприйняття війни окреслюється через показову фразу: «Вона просто прилітає снарядом у твій дім» [4, с. 21]. Аналогічна ситуація склалася в житті самого автора в перший тиждень агресії росіян. Щодо В. Рафеєнка, у його драматургічному дебюті є щемлива історія переселенців із Донбасу. Сам письменник у статті «1000 слів про війну» говорить про суголосний власний досвід: «Насправді ця війна для мене і моєї родини

почалася не 21 лютого, коли Путін робив свою заяву, і навіть не 24 лютого, коли він дав дозвіл на повномасштабне вторгнення в Україну. Вісім років тому вона почалася, з окупації Криму і Донбасу. І цей жах, котрий охопив мене вранці 24 лютого 2022 року, це був все ще той самий донецький жах людини, котра з початком російської окупації Донбасу у 2014 році мусила була кинути все своє життя і бігти кудись навмання, не розуміючи, що відбувається, і як тепер з цим жити» [5]. Крім цього, у п'єсі віпознаємо й реальну ситуацію розлуки з батьками, що залишилися в окупованому Донецьку [5], і перебування впродовж кількох тижнів на окупованій території, і свідомий перехід на українську мову як ознаку совісті: «Після 24 лютого я вирішив більше ніколи в житті не видавати і не писати творів російською мовою. Я більше не хочу мати нічого спільного з культурою вбивць і гвалтівників. Мені боляче навіть уявляти, що хтось раптом уважатиме мене російським письменником на підставі того, що я пишу російською» [6]. Без сумніву, травма війни для обох митців є складним екзистенційним досвідом, а тому літературна практика виконує терапевтичну функцію. О. Михеда озвучує свою мотивацію творити через слово: «...є стержень письменницької ідентичності. Тому саме цей прокачаний м'яз тримає мене на плаву. Це відчуття важливості все зафіксувати і проговорити, що відбувається» [7]. Цікаву філософську візію щодо написання в часи кризи маємо у статті Ю. Ємець-Доброносолової: «Повсякдення війни робить бажання писати–записувати особливо виразним, перетворює його на метафору дій, пов'язаних із засвідченням існування. Надмірна близькість до одночасної присутності/відсутності, про яку війна нагадує щодня, наголошує зв'язок «писати – існувати» навіть не тому, що твоє письмо є шансом залишити слід, а тому, що в процесуальності писати–записувати відновлюєш контакт із собою» [8]. На наше переконання, осягнення природи війни як межової ситуації, її вимірів, впливу на буття людини краще оприявнюється завдяки такій опції О. Михеда, як служба у Збройних Силах України. Бойовий досвід є важливим для письменника, що творить простір війни й обсервує руйнування звичної картини світу українців.

І в повісті, і у п'єсі автори відображають Київщину в період окупації російськими військами: в О. Михеда події відбуваються довкола будинку однієї родини з Бородянки, а В. Рафєєнко фокусує увагу на жителях дачного селища «Ближні сади», що між Бучею та Бородянкою. Художня логіка обох творів підкреслює зв'язок між російсько-українською війною 2022 року та подіями 2014 року на Донбасі. Донбас як кривава рана на тілі України набуває особливого прочитання під час вторгнення ворогів 2022 року. Так, у повісті «Котик, Півник, Шафка» з'являється узагальнений образ переселенців, що переїхали на Київщину 2014 року. Основна тональність оповіді – співчуття, бо їхня історія – це історія про «...біль і втрачене відчуття безпеки...» [4, с. 21] Набагато глибше проблема вимушених переселенців розкрита у п'єсі В. Рафєєнка «Мобільні хвилі буття, або Verbum caro factum est». Вася та Марія Цвіти – донеччани, які не з власної ініціативи змушені були вийти із зони комфорту: через росіян і колаборантів вони втратили не тільки матеріальні цінності, але й позбулися важливої комунікації з батьками. Автор осмислює буттєву пастку, у яку потрапляє родина, розірвана між частинами України – вільною та окупованою. Трагічного виміру набуває й історія тридцятирічного Колі Хромого – в'язня донецької тюрми «Ізоляція». Його боже-

вілля – наслідок перебування в цій модерній установі «перевиховання», у якій людей ламали як фізично, так і психічно. Утрата ментального здоров'я – варіант утілення долі патріотів на Сході. Репресивні методи щодо цивільного населення – це ще один вимір травми українців Донбасу.

Утрата власного дому – це перспектива не тільки переселенців, але й тих, хто потрапляє у вир війни. Руйнування світу людини багато в чому розпочинається зі знищення оселі. У повісті О. Михеда мотив бездомності окреслений через флешбеки Лізи – семирічної дівчинки, яка під час Другої світової війни втрачає через обстріли й пожежу як будинок, так і батьків. Цей трагічний досвід розкриває травму дитини, спровоковану війною. Смерть як атрибут розчакнутого світу постає містично-персоніфіковано й увиразнюється через метафору жорстокого сінокосу: «Маленька Ліза знає, що трапилось з її батьками. Та бачити їй того не треба. Жодній дитині того не треба. Бо й сама смерть скривилася б від такого жорстокого сінокосу» [4, с. 26]. Небажання не тільки усвідомлювати, але й бачити наслідки родинного розлому пов'язане із захисними механізмами дитячої психіки. Потраєння супроводжують Лізу й надалі: на схилку літ під час повномасштабного вторгнення росіян українка пригадує й інші травматичні досвіди: «Вона бачила, як нацисти розстрілювали євреїв, і ті падали замертво у викопані траншеї. Бачила, як комуністи вішали українців за те, що ті насмілилися бути українцями. Бачила мертвих. Ліза знає, що сталося з її друзями й подругами, їхніми дітками й онуками» [4, с. 51]. Під час окупації рідної Бородянки 2022 року історія втрати власного дому повторюється: під завалами будинку опиняється Ліза та її онука Соня. І знову з'являється смерть: «І ця війна голодна до її життя, та Ліза вкотре постає з мертвих» [4, с. 56]. Вихід із силового поля травми війни можливий за умови проговорення тих подій, що змінили життя людини. Звернімо увагу, що у творі пам'ятєвий простір, пов'язаний із цим досвідом, супроводжується так званою культурою мовчання / замовчування. Єдиним свідком травми Лізино дитинства є Петро (пізніше її чоловік). Намагаючись розділити горе дівчинки, борючись за життя в умовах постійної небезпеки, він також відчуває обпаленість хаосом війни: «Ліза бачила в тих дітках війни відображення Петруся й себе. Та вже нікому було про це розповісти, ні з ким поділитися болем» [4, с. 21]. Неможливість проговорити свої втрати зумовлена не тільки тим, що Ліза – сирота, але й тим, що соціум довгий час не толерував терапії словом. Культура замовчування визначалася й ідеологією радянської тоталітарної машини, а тому незручні історії «маленьких» людей залишалися не на часі.

Буття під час війни посилює потребу у спілкуванні. У художньому просторі повісті «Котик, Півник, Шафка» йдеться не про обмін інформації між учасниками комунікації, а про налагодження особливого контакту, що ґрунтується на засадах емпатії та довіри. Так, у найбільш екстремальних умовах максимально зближуються бабуся та онука. Рефлексує, Соня зауважує: «Ба, здається, ця війна мала початися, щоби ми з тобою нарешті познайомилися» [4, с. 43]. Потребу в духовному зв'язку під час війни відчуває й науковець Вася Цвіт у п'єсі «Мобільні хвилі буття, або Verbum caro factum est». Цікаво, що його уявним співрозмовником стає дід-небіжчик Данило Андрійович. Як зауважує автор, така комунікація виникла ще під час війни на Донбасі. Для Васи Цвіта спілкування з померлим родичем у найбільш кризовий період буття –

це апеляція до морального авторитету, це відчуття провини, що за дідового життя між ними не було близького контакту. Данило Андрійович – звичайний механік, що в русифікованому Донецьку принципово спілкувався українською, але не запобіг зросійщенню власної сім'ї: «...все життя спостерігав, як його син стає російським інженером, як ми, його онуки, розмовляємо виключно російською й нічого не пам'ятаємо з історії нашого роду, повторюємо те, що нам кажуть у дитячих садочках, у школах, в університетах» [3, с. 55]. У спогадах Васи Цвіта дід – «...чоловік з очима, засліпленими якимось нікому не відомим горем» [3, с. 55]. Причина цього стану пов'язана не тільки з понівеченою ідентичністю сина та онуків, але й травматичним досвідом минулого: він єдиний із дітей, хто вижив під час першого голодомору. Маємо справу із травмованою дитячою психікою, що вплинула на формування особистості Данила Андрійовича. Подолання дистанції між дідом та онуком – фізичної та мегафізичної – надолужується в часи війни. Ця межова ситуація є каталізатором повернення до власних витоків: відбувається особистісна та національна трансформація Васи Цвіта – людини, письменника, громадянина.

У В. Рафєєнка осмислення війни набуває виразних філософських рис: передусім ідеться про феномен свободи, що безпосередньо корелює з вибором людини. Вася Цвіт озвучує ідею самособойності: «Самособойні речі – це речі, що засновуються на самих собі... Вони містять у самих собі свою основу. Існують тому, що існують...» [3, с. 57]. За такою логікою, «Україна тому, що Україна... Україна – це постійне зусилля... Україна – це свідомий вибір людини» [3, с. 57]. На думку драматурга, підґрунтя цієї війни ментальне, ціннісне: ми боремося за свободу, за гідність людини, тоді як наш ворог мислить імперськими категоріями завоювання територій. На рівень філософських узагальнень винесено таке міркування: «Вони триста років нас убивають, триста років нищать нашу культуру» [3, с. 76]. Можемо констатувати, що і вторгнення росіян 2014 року, і війна 2022 року, – це події, що засвідчують черговий етап національної історії в боротьбі за саме право бути українцями. Ця війна екзистенційна за своєю суттю: щоб вижити, нація має захищати свій мікрокосмос.

Гарантією безпеки держави є не тільки воїни на передовій, але й борці за український культурний фронт. Повернення до власної ідентичності можливе через ревізію російської культури в умовах війни. Сьогодні провідні інтелектуали активно обговорюють це питання. Скажімо, вітчизняна письменниця О. Забужко влучно простежує кореляцію між російським культурним простором (його імперськими наративами) і агресією росіян: «Авжеж, час новими очима перечитати російську літературу: «маскувальну сітку» для російських танків значною мірою виплела саме вона» [9]. Літературознавиця Т. Гундорова стверджує, що «російська культура – це не лише естетика і стиль, а й ідеологія та соціальне несвідоме, тому культура несе відповідальність за війни, що їх розпочала Росія, і за нинішню війну в Україні також. У російську культуру вписано досвід колонізації та імперської влади» [10]. Про токсичність культури, що вбиває українців, у п'єсі відверто говорить Вася Цвіт: «Просто зараз на варшавській трасі усі ці нескінченні пушкіни, достоєвські і толстие. Весь цей гробаний балет, уся тонка бурятська духовність. Приїхала до нас на танках. Клята орда» [3, с. 32]. До багатьох приходять усвідомлення, що російська культура особливо

небезпечна в умовах війни, тому нетолерування цього маркера ідеологічного впливу цілком виправдане. У драматурга воно художньо гіперболізоване: «За Пушкіна в цьому лісі вже може куля прилетіти» [3, с. 67].

Незважаючи на деструктивне начало війни, автори утверджують вітаїстичну візію майбутнього. В. О. Михеда Котик, Півник, Шафка – казкові персонажі – символізують дух опірності українців, перемогу добра над злом. В. Рафєєнко наприкінці п'єси моделює час, «де Перемога відбулася, де Україна вільна. Де ми всі прощені й пом'януті, пом'януті й відомщені. Відомщені, пом'януті й святі» [3, с. 84].

Висновки. Отже, у досліджених нами творах художнє втілення мотиву війни кореспондує з автобіографічним досвідом митців у сприйнятті дисгармонійного простору як межового. Руйнівними наслідками хаосу війни є втрата дому (у фізичному та метафізичному клоні), а також близьких людей. Смерть – це ще один вимір розчухнутості буття, її травматичне переживання гостро передано крізь призму дитячої психіки («Котик, Півник, Шафка»). Обидва автори осмислюють особливу потребу у спілкуванні під час випробувань війною. Максимальне зближення рідних людей – у реальному просторі (бабуся Ліза та онука Соня) та уявному (Вася Цвіт та його дід-небіжчик) – приклад їхньої трансформації. У В. Рафєєнка таке розуміння винесено на рівень філософських узагальнень: особистісне перетворення пов'язане з поверненням до української ідентичності. З огляду на широту проблематики й повісті, і п'єси, перспективними можуть бути наукові розвідки, присвячені іншим мотивам у цих творах (наприклад, пам'яті).

Література:

1. Павлова О. «Котик, Півник, Шафка»: книжка про нову реальність. URL: <https://tyzhden.ua/kotyk-pivnyk-shafka-knyzhka-pro-novu-realnist/> (дата звернення: 28.04.2023).
2. Романцова Б. 23 найважливіші книжки року в українській літературі URL: <https://liroom.com.ua/books/23-books-of-the-year-2022/> (дата звернення: 28.04.2023).
3. Рафєєнко В. Мобільні хвили буття : п'єса. Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 2023. 88 с.
4. Михеда О. Котик, Півник, Шафка [Текст] : повість. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 72 с.
5. Рафєєнко В. 1000 слів про війну. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/1000-sliv-pro-viinu> (дата звернення: 24.04.2023)
6. Рафєєнко В. Мовна трансформація як ознака совісті. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/movna-transformatsiia-ia-k-oznaka-sovisty> (дата звернення: 24.04.2023).
7. Константинова К. Творчість після повномасштабного вторгнення. URL: <https://zn.ua/ukr/ART/pismennik-oleksandr-mikhed-same-prokachani-j-pismennitskij-mjaz-trimaje-mene-na-plavu.html> (дата звернення: 20.04.2023).
8. Сміць-Доброносорова Ю. Писати / записувати. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/pysaty-zapysuvaty> (дата звернення: 24.04.2023).
9. Забужко О. З уроків великого блефу: чому 40 мільйонів українців кинули на поталу «серійному вбивці». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zakhid-putin-khb-viyna-ukrayina/31820455.html?fbclid=IwAR3a9v0pB-Gm2rETHnOkEh1Vy87d3jFjB77lg57Fdkw2bzTvxaiCjuOSWE> (дата звернення: 26.04.2023).
10. Гундорова Т. За право бути видимими, право говорити і право існувати сьогодні й бореться моя Україна. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/tamara-hundorova-za-pravo-buty-vydymy-pravohovoryty-i-pravo-isnuvaty-sohodni-i-boretsia-moia-ukraina> (дата звернення: 26.04.2023).

Romanova I. The motif of war in Oleksandr Mykhed's story "Cat, Rooster, Cupboard" and Volodymyr Rafieienko's play "Mobile Waves of Being, or Verbum caro factum est"

Summary. The article is devoted to the study of the motif of war in two works of contemporary Ukrainian literature – the story «Cat, Rooster, Cupboard» by O. Mykhed and the play «Mobile Waves of Being, or Verbum caro factum est» by V. Rafieienko. For both authors, the Russian-Ukrainian war of 2022 became an impulse for its artistic comprehension. It is noted that autobiographical elements are present in both the story and the play (in O. Mykhed – a story about the destruction of her own home, in V. Rafieienko – separation from parents who remained in occupied Donetsk, staying for several weeks in the occupied territory, conscious transition of the writer to the Ukrainian language).

In both the story and the play, the authors depicted Kyiv region during the occupation by Russian troops. The artistic logic of both works emphasizes the connection between the Russian-Ukrainian war of 2022 and the events of 2014 in Donbas. Donbas as a bloody wound on the body of Ukraine takes on a special reading during the invasion of the enemy in 2022.

The loss of one's own home is a prospect for those who find themselves in the midst of war. The destruction of a person's world begins in many ways with the destruction of their home. In O. Mykhed's story, the motif of homelessness is outlined through the flashbacks of Liza, a seven-year-old girl who lost

both her home and parents due to shelling and fire during World War II. This tragic experience reveals the trauma of the child provoked by war. Death as an attribute of a torn world is presented mystically and personified through the metaphor of a cruel haymaking.

Being during war intensifies the need for communication. In O. Mykhed's story, this is the establishment of a special connection between the grandmother and granddaughter, which is based on the principles of empathy and trust. In V. Rafieienko's play for Vasia Tsvit, communication with the deceased grandfather is an appeal to moral authority, a sense of guilt that a distance existed between them during his lifetime.

It has been noted that in V. Rafieienko's work, the understanding of war takes on distinct philosophical characteristics: it concerns the phenomenon of freedom and the revision of Russian culture in the conditions of aggression. There is a direct correlation between the imperial narratives of Russian culture and the aggression of the occupiers.

It is observed that in both works, war is a complex boundary situation that becomes a catalyst for internal transformation of the individual. Changed and hardened, people bring Ukraine closer to Victory.

Key words: war, autobiographical elements, motif of home, death, trauma of war, communication, revision of Russian culture, vitalistic component.